

ISTVÁN LŐKÖS
Vizimolnár u. 12. 2/6.
H-3300 Eger

OD BATTORYCHA DO TIVADARA BLAGAYCHICHA

– MAĐAROFILSKI TIPOVI IZ GALERIJE LIKOVA GJALSKIJEVIH DJELA –

Među likovima Gjalskijevih romana i pripovijedaka zauzimaju posebno mjesto mađarofilski karakteri. Među njima se nalaze pristaše strossmayerovskih ideja, osim toga i oni koji su angažirani za stari konstitucionalni savez s Ugarskom, ili i pristaše werbőczyjanskog prava. Gjalski ih karakterizira realističkim i neko vrijeme satiričkim sredstvima karakterizacije.

KLJUČNE RIJEČI: *estetska vrijednost, karakterizacija, mađarofilstvo*

I.

Odnos Gjalskoga prema Mađarima je prilično složen. O tome nam svjedoče autobiografski podaci i njegovi junaci u novelama i osobito u romanima. Gjalski je bio politički angažirani pisac i u njegovom političkom djelovanju i političkim shvaćanjima neprekidno se odražavaju političke ideje, promjene i težnje u Hrvatskoj između 1884. i 1919. godine. Čitamo li "Rukoveti autobiografskih zapisaka" iz godine 1923.,¹ vidjet ćemo da je s jedne strane u vrijeme svoga studiranja u Beču "često dolazio u koliziju" s Kolomanom Bedekovićem zbog mađaronskih stavova ovog njegova rođaka i tada "su se znali oštro prorječkati",² ali s druge u istom autobiografskom tekstu naći ćemo i odlomke u kojima piše o Istvánu Tiszi i Sándoru Wekerleu sa simpatijom. O onim mađarskim političarima o kojima je npr. Miroslav Krleža uvijek pisao s antipatijom i u svojim dnevnicima i u romanu *Zastave*. Vrijedno je ovdje citirati spomenute Gjalskijeve rečenice kao kontrapunkt karakterizacije onih likova koji predstavljaju mađarofilski mentalitet u njegovim romanima: "Kano predsjedatelj delegacije dolazio sam [...] vrlo često u priliku, da govorim s mađarskim državniciima i ministrima predsjednicima. Buknuli svjetski rat još je više davao tome prilike. Spominjem to, jer sam tako došao u prigodu, da se sastanem s ministrom predsjednikom grofom Tiszom. Tako sam upoznao jednoga od najvećih i najgenijalnijih državnika. U saobraćaju i u razgovoru s njim, čovjek

¹ Ksaver Šandor Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*, Matica hrvatska, Zagreb, 1923, str. 161-218.

² *Isto*, str. 187.

je gotovo neprekidno osjećao tu njegovu umnu i karakternu veličinu. I ma da je od njega strujala neprestance hladnoća i upornost pravoga kalvinista, ipak je svojim iskrenim, poštenim i pravo kavalirskim načinom osvajao čovjeka. Nije ovdje mjesto, da ponavljam mnogu njegovu važnu izjavu, koju sada istom znadem cijeniti u svoj njezinoj vrijednosti, jer mi dokazuje, kako je bistro poznao pravo stanje stvari i kakav siguran sud imao. Da, velik je to i pošten čovjek bio! Zato ništa me nije toliko moglo uvrijediti, nego kad se je po našim političkim sitnjičarima provlačilo to ime u vezi s našim svakojakim patuljcima. Uz Tiszu rado se sjećam također ministra predsjednika Sándora Wekerlea, koji je dašto rado dolazio u konflikt s istinom, ali je imao ljubazan, jovijalan i nimalo ishitren način, a svojom je lavljom glavom silio čovjeka, da mu bude simpatičan."³

Kontradikcija navedenih primjera je očevitna: mladi Gjalski zaprijetio je svom rođaku Bedekoviću zbog njegova mađaronstva, a u zrelijim godinama, nakon mnogo njegovih političkih preokreta i razočaranja činilo mu se da je onaj István Tisza, kojega je hrvatska politička opozicija uopće odbila, bio je jedan od najkorektnijih mađarskih političara svoga doba. U poznavanju svega toga sad se ukazuje da te Gjalskijeve promjene pregledavamo i u zrcalu njegova bivšeg kritičara, tj. u zrcalu Krležine nekadašnje ocjene. Evo, prema Krleži Gjalski je bio "Ilirac, Slaven, Sveslaven, jugoslavenstvujući romantik, Hrvat, Samohrvat, antinagodbenjak, starčevićanac devedesetih godina, on je istodobno i štrossmayerovac, propovjednik integralnog narodnog jedinstva, beogradski rojalist (1904), politički sumnjivac, član Hrvatsko-srpske koalicije, mađaron i progonjeni khuenovski činovnik, da bi u Prvom svjetskom ratu, 1917, postao mađaronski veliki župan i glasao za ratne proračune grofa Tisze. U deceniju poslije državnog ujedinjenja (1918-28), Gjalski razočarani Jugosloven unitarist, u svom posljednjem književnom djelu sanja o Jugoslaviji iz 1918 'kao saveznoj državi jugoslavenskih zemalja i naroda, uređenoj po volji naroda'. Modernist i liberal, spiritist i 'Schopenhauerovac' koji vjeruje u metafizičke moralne autoritete, snobovski antiplebejac, apologet Karadževića i Marije Antoinette, antijakobinac, koji u Oktobarskoj revoluciji vidi konac svijeta, kozmopolit i šoven. Gjalski sa svojim peripetijama služi za proučavanje mentaliteta jednog historijskog perioda, koji bi se bez njegovih dvadesetak knjiga rasplinuo u prolaznosti pamćenja mnogo više nego što se misli."⁴

Citirane riječi Krleže na prvi pogled pokazuju nam Gajlskoga kao politički nedosljednu osobu koja često mijenja svoje političke stavove. Ali prema našem shvaćanju, u poznavanju diferencijacije tadašnjih, tj. onodobnih političkih težnja, pokreta i situacija, Krležinu sliku o Gjalskom možemo tumačiti kao sažetak namjera onoga čovjeka koji je uvijek tražio novo rješenje mogućnosti političkih i društvenih problema i teškoća hrvatstva. Naravno je da on nije slijedio sličnu ideološku "prjamalinejnost" o kojoj je Krleža govorio u vezi sa svojim političkim težnjama u knjizi *Moj obračun s njima*,⁵ nego je kao pisac htio naći odgovor na neriješena pitanja u Hratskoj i, među ostalom, u odnosu Hrvata i Mađara. Pitanje je u kakvoj je mjeri kao pisac mogao estetski vrijedno izraziti svoje mišljenje u vezi

³ *Isto*, str. 215-216.

⁴ Miroslav Krleža, *99 varijacija. Lexikographica. Eseji i zapisi*. Duga, Beograd, 1972, str. 83-84.

⁵ Miroslav Krleža, *Moj obračun s njima*, Sarajevo, Nišro "Oslobođenje", Sarajevo, 1983, str. 221.

sa svim tim pitanjima i problemima. Mislimo da je u većini romana i pripovijedaka njegov estetski pokušaj bio uspješan. Sve to je i sam Krleža potvrdio kad je rekao u Matvejevićevim *Razgovorima* da "Illustrissimus Battorych, Cintek i čitava galerija Đalskijevih likova nisu samo svjedočanstvo naših sramota, bijede i jada pod konac prošlog [19.] stoljeća, to je očajna borba za književni izraz izrazitog pripovjedačkog i ramansijerskog talenta, opterećenog prokletstvom jednog urbaniziranog književnog jezika koji se rađa s jedne, a kao pučka fraza umire s druge strane. Da je Đalski svoju bogatu galeriju likova naslikao *varždinski* ili *zagrebečki* (kao što je Vojnović raguzirao svoj jezik u *Trilogiji*) imali bismo danas kajkavsku varijantu turgenjevštine u najsretnijem smislu ove riječi, i ne samo to! No usprkos tome Đalski ostaje kao naše veliko ime [...]"⁶ Ove pohvalne riječi Krleža je dopunio 1972. ovom primjedbom: "Kao i mnogi njegovi likovi između sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga [19.] stoljeća, Đalski je neka vrsta književne preživjelosti, veoma podesne za proučavanje problematike onog historijskog raspona, u okviru koga je djelovao kao pisac."⁷

2.

Analiziramo li neke karaktere Gjalskijevih pripovijesti i romana u kontekstu navedenih ocjenjivanja, pregledavajući tipove Gjalskijevih djela, vidjet ćemo da među njima ima i pristaša Mađara i tzv. mađarona, mađarofila odnosno ima među njima i "mađarskog" porijekla. Pažljiva smotra tih tipova potvrđuje nam da su neki od njih karakterizirani s punom piščevom simpatijom (Kornel Battorych) i opet neki s ironijom, čak i sa sredstvima satire. U našem izboru su sljedeći likovi pripovijesti i romana Gjalskoga: Kornel Battorych (*Pod starim krovovima*), Živko Narančić i Krnjetić (*U noći*), Lacika Kotromanić, Ferdinand Bijenički i Tivadar Blagaychich (*Osvit*). Primarno gledište našeg izbora bila je estetska vrijednost koja nam potvrđuje umjetničku pravednost i vjernost jednog ili drugog tipa Gjalskoga.

Kad je Gjalski prvi put nastupio pred javnošću sa svojom pripovijetkom "Illustrissimus Battorych" (1884) plemstvo Hrvatskog zagorja još je čuvalo svoj posebni "plemički" mentalitet u svojim kurijama, njegov život bio je patrijarhalno komforan, boravak i življenje u plemićkim dvorcima činili su se ugodnim. U plemićkom dvorcu, *in curia nobilitatis Brezovitzza* uvijek je bilo spremnosti primiti goste; bili su organizirani lijepi zimski lovovi; na Badnjak vozili su se saonicama na ponoćnu misu; u sobama kurije ložili su se kamini i posjetitelji uvijek su dobili obilan ručak ili večeru. Poslije ručka igrali su tarok a kad se spuštala noć, svaki gost imao je prenočište u gostinskim sobama kurije.

Gjalski već u pripovijesti "Illustrissimus Battorych" aludira na promjene u životu zagorskog plemstva, na razlike između stare i nove generacije i još opširnije piše o svemu tome u noveli "Plemenitaši i plemići". U različnim situacijama se formira karakter Kornela Battorycha i čitatelj sve više i više simpatizira s njim. On je veliki župan u mirovini, stari werböczyjanac, koji se uzgred ne slaže s težnjama "novih patriota", tj. "iliraca" i njegov politički ideal bio je njegov djed, bivši

⁶ Predrag Matvejević, *Razgovori s Miroslavom Krležom*, Naprijed, Zagreb, 1969, str. 67.

⁷ Miroslav Krleža, *99 vrijacija. Lexicographica... n. izd.*, str. 84.

banski prabilježnik (*banalis officii protonotarius*) koji je nekad vatreno branio staru konstituciju: "Ah kaj ćete vi novi patrioti i Ilirci – kaže Battorych – gledajte ga gore na zidu, ono mu je kip: Moj ded Matheus, banalis officii notarius. Kad su došli kraljevski komesari, ter od varmeđije iskali štibru i regrute, zveknel je on vu kongregaciji sablju, i zaoril komešarom vu brk: 'Još jednom reči zahtevajte kajgod, pak vas kak skote bumo posekli. A sada izvolite iz dvorane.' – 'Ja sam zastupnik kraljeve osobe' odvrati komešar. – 'Makar Božje, neka Nj. Posvećeno apoštolsko Veličanstvo sazove sabor kraljevine, za varmeđije nije nikoga brige. Recite to vašim gegačem vu Beču.' I komešar je otišiel bez dozvoljene štribe i regrutov, a ded je to doglasil svim varmeđijam, ter se sve u celoj Ugarskoj i Hrvatskoj za njim povelu. Bilo je doduše eksekucija, pak i ded dobil čitavu kumpaniju vu Brezovitzu, svi su mnogo pretrpeli, ali fine finaliter kralj je ipak moral sabor sazvati i od njega zahtevati porez i novake. Potlam dapače imenovali su deda 'pro consiliario regio et supremo comite.' Ecce – to je bila konstitucija, to su bili ljudi; a danas?"⁸

Razumljivo je da se stari gospodin Battorych slagao s Mađarima u pitanju opravdane samostalnosti Ugarske protiv Beča. Gjalski u narativnoj formi nijansira ovaj stav Battorycha kad piše: "[...] u Ugarskoj napredna stranka, barem ispočetka borila se s bečkom kamarilom skroz na historičnom temelju i tek branila historičkim razvitkom uzdržanu i opravdanu samostalnost Ugarske od bečke uprave, i tako stajala na stanovištu, koje je Battorychu bilo skroz razumljivo [...]"⁹ Štoviše, baš s ovog gledišta nije se mogao složiti u Hrvatskoj "sa novim ljudima", koji su "baš taj historički temelj [...] napuštali sve više i više" i "[...] stavljali ciljeve, skroz tuđe dotadašnjemu razvitku, koji nisu bili ni u kakovu historičkom savezu s Hrvatskom."¹⁰

Vrijedno je spomenuti da je Kornel Battorych "[...] bio ... bliži sa svojim nazorima Aleksandru Draškoviću, nego li Janku Draškoviću"¹¹ i simpatizirao je s Josipom Briglevićem, manifestirajući tim stavovima da je on u svakoj političkoj situaciji težio ostati pri svom starom hrvatsko-ugarskom konstitucionalnom stajalištu. U tome ga ništa nije smetalo da ponekad "Mađari ga objediše sa slaboće, pače ga osumnjičiše sa šurovanja s Ilircima i s kamarilom; Ilirci opet mišljahu, da je sluga Mađara [...]"¹² U svojoj pravnoj djelatnosti "uvijek se držao strogo objektivnoga prava", čemu je osnova bila stara konstitucija. Iz sličnih razloga okreće leđa ilircima. Njegov najvažniji argument u vezi s tim opet je negacija stare konstitucije sa strane iliraca. Evo odnosne interpretacije Gjalskog iz pripovijesti: "[...] u Hrvatskoj su novi ljudi [...] historički temelj sve više i više napuštali i stavljali ciljeve, skroz tuđe dotadašnjemu razvitku, koji nisu bili ni u kakovu historičkom savezu s Hrvatskom. Dok je probuđena narodna svijest bila u granicama, određenim prošlošću, Battorych je također krepko stajao uz taj pokret. Ta kao mlad čovjek živio je u doba biskupa Vrhovca [...] znanstvenom je radnjom na latinskom jeziku suzbijao ludosti mađarskih nazovi-učenjaka, kad su nijekali političku osebnost kraljevine Hrvatske. Dapače i usred Ugarske, gdje

⁸ Ksaver Šandor Gjalski, *Pod starim krovovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 1929, str. 14.

⁹ *Isto*, str. 14.

¹⁰ *Isto*.

¹¹ *Isto*, str.23.

¹² *Isto*.

je najviše boravio, svakom prilikom branio uz 'jura municipalia' također kraljevinu Hrvatsku, kano posestrinu Ugraske [...]."¹³

U karakterizaciji Battorycha Gjalski je ozbiljno težio dosljedno afirmirati u tekstu načelo kauzalnosti. Pripovijedajući događaje mladosti, odgoja i početak karijere Kornela, potanko piše o najvažnijim životnim prekretnicama mladoga jurista (pravnika). Evo jedan karakterističan, moglo bi se reći ključni detalj iz teksta pripovijetke: "Po smrti očevoj [...] vrati se Kornel kući i započne svoju karijeru u domovini kao županijski odvjetnik. U toj službi steče skoro osobit glas sa svoje vještine i znanja. Isto se tako odlikovao na političkom polju. Osobito se istaknuo kao govornik. Kod instalacije bana, koja je bila upravo u taj par, izabra ga kraljevska deputacija za glavnoga govornika, premda mu je bilo jedva kojih dvadeset i pet godina. Na državni sabor u Požun išao je kao zastupnik udove grofice Rozgon, pa i tuj bi usred onih burnih sjednica svraćao pozornost na se svojim stvarnim primjedbama. Uto ga pozovu u kraljevsku kancelariju za perovođu. Od toga časa razglasilo mu se ime po svim stranam sv. Krune kralja Stjepana i saveznih kraljevina. Jedan od prvih tadašnjih pravnika ugarskih nazvao ga je 'interpres juris hungarici', a kad se u saboru raspravljalo pitanje urbarsko, to je on – po ocu već sklon liberalnijim nazorima – ustao za poboljšanje stanja kmetskoga i odlično radio oko redakcije onih članaka iz tridesetih godina, tad mu je neki nepoznati pjesnik prikazao dugu odu, u kojoj ga zove '*Lumen duarum patriarum, Illyriae filius, adoptivus Pannoniae*'.

Tako bijaše neprestance zabavljen javnim poslovima, koji ga sasvim zaokupljali i koje bi uvijek vršio na sveopće zadovoljstvo. U dvorskoj kancelariji zavolješe ga tako, da ga nisu pustili, kad ga je njegova domaća županija htjela izabrati podžupanom. Da ga zadrže, podijeliše mu u zamjenu naslov kraljevskoga savjetnika. Nekoliko godina kasnije imenovan bi velikim županomčke županije, te se tom prilikom stalno povrati u Hrvatsku, ostavši dakako i u novom svom zvanju u neprekidnom savezu s odlučnim krugovima u Beču i Požunu, gdje su još uvijek u svim znatnijim pitanjima čekali na njegovu riječ i njegov savjet."¹⁴

Iz navedenog teksta sa gledišta razvoja Battorycheva karaktera možemo isticati kao *moto* latinski stih: "*Lumen duarum patriarum, Illyriae filius, adoptivus Pannoniae*", čak i one aluzije pisca kojima on nijansira svjetonazor i političku angažiranost svoga junaka i obrazlaže sve osobine i djelovanja Battorycha koji će biti determinantni u radnji i kompoziciji pripovijetke. Mislimo npr. na aluziju Battorycheva govorničkog dara, na aluziju njegove pravničke erudicije, na njegovu angažiranost u vezi s urbarskim pitanjem. Posebno treba isticati mađarsku motivaciju navedenog teksta koja u kontekstu kompozicije opet ima važnu ulogu. Mislimo na Battorychevo sudjelovanje na državnom saboru u Požunu, i na apostrofiranje "jednog od tadašnjih pravnika ugarskih" koji je nazvao Battorycha "interpres juris hungarici". I da ne zaboravimo na klasicističko-romantičarsko slavljenje "nepoznatog pjesnika". Sve te aluzije su potvrde croatohungarističkog mentaliteta i karaktera protagonista pripovijetke.

¹³ Isto, str. 22.

¹⁴ Isto, str. 21-22.

Kad govorimo o tome da Gjalski uvijek ozbiljno teži dosljedno afirmirati načelo kauzalnosti radnje svojeg pripovijedačkog teksta, moramo govoriti i o tome da sve ono što je Battorych dobio u mladosti u rodnoj kući i u različnim institucijama svojeg školovanja u moralnom smislu, on sve to čuva do kraja svoga života kao moralnu svojinu, moralno blago. U vezi s tim nudi nam karakterističan primjer pripovijetka "Plemenitaši i plemići". Kad je Feri Czopakovich de Hum napadao i zaprijetio županijskom sucu Petroviću kad je on "nešto pogrdno rekao [...] protiv tadašnjeg bana" u prijateljskom društvu, Battorych na agresivne, moglo bi se reći bezobrazne, riječi Czopakovicha reagira vrlo suzdržano s dostojanstvom čovjeka gospodina koji je u moralnom pogledu iznad sumnjivog činovnika: "Oho, – oho, amice Feri! – javi se [...] Battorych [...] u kajkavštini – ti ćeš mi oprostiti, ali mi smo ovdje u staroj hrvatskoj kući, koje se, ja bih rekao, svetlost upravo u tome sastoji, da je svakomu slobodno reći, što hoće, a da ne treba da se boji posljedica. Dopusti, takovih nazora o dužnosti ja ne razumijem i hvala Bogu, da sam živio u doba, kad ih nije nitko još razumijevao. Što se među prijateljima razgovara, to je svojina tih prijatelja i njihova društva, a među čestitim ljudima ne ide nikada dalje."¹⁵

U jednom od daljnjih odlomaka pripovijesti već kao manifestaciju morala svoje generacije izjavljuje u sljedećim rečenicama: "Dao Bog – da budu ljudi opet znali, što je prijateljstvo, što je iskreno čuvstvo, da se budu mogli opet uznositi za višim ciljevima, a ne jednako samo hitili za čašću i moću. Dao Bog, da budu takovi, da će svak moći z drugoga podnijeti kakovu žrtvu. Takovi smo mi bili – i rijetke su bile iznimke, pa nam je ipak bilo bolje nego li današnjim računđijama!"¹⁶

Promjena društvene i političke situacije u Hrvatskoj vodile su tragediji u životu Battorycha. Poslije 1849. nestalo je staro "gospodsko pravo", više on nije imao kmetova s kojima je prije živio u obostranoj suglasnosti, a sada, poslije sloma starih zakona "mjesto gospodskih prava, mjesto bogatih sela dobio je 'nekakve' papire, u koje ni on ni sav drugi svijet nije vjerovao [...]", "[...] mjesto besplatnih radnika našao je lijene i k tomu osvetljive plaćenike[...]", "[...] mjesto slobode od svakog poreza navališe na nj strašne daće [...]"¹⁷ Kad je za svoja stara prava vodio parnice sve češće ih je gubio, čak i bivši njegovi kmetovi su se suprotstavili njemu. Tako su svi ideali njegova vremena "porušeni" i on, "negda slavljani werböczyjanac" "osobito izgubio je svoje parnice uz ogromne troškove" i morao je primiti k znanju "da se ne vrijeđa njegovo pravo, zasluženno krvlju djedova."¹⁸ Nakon svega toga gotovo je dolazila njegova tragedija: bivši njegovi kmetovi su zapalili "njegovu milu, za nj svetu kuriju." "Puklo mu srce od velike boli [...]. I posljednji Battorych nije ležao na odru pod svojim krovom; bijedniku je novo vrijeme i to uzelo."¹⁹

Tragična smrt Battorycha ima simbolično značenje. Simbolizira s jedne strane propast stare generacije hrvatskog plemstva koje je prije četrdesetosmaških vremena predstavilo staru konstitualnost, stare plemićke običaje i patrijarhalni odnos između hrvatskog i mađarskog plemstva do kraja osamnaestog stoljeća odnosno do

¹⁵ *Isto*, str. 112.

¹⁶ *Isto*, str. 113.

¹⁷ *Isto*, str. 26.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ *Isto*, str. 31.

početka ilirskog pokreta. Poslije težnja narodnog preporoda i društvenih promjena poslije četrdesetosme hrvatski plemić Battorychevog tipa gubi svoje tlo, nalazi se u duševnom vakuumu, pun je razočarenja budući da je pored gubitka društvenog uvažavanja gubio i svoje duhovno središte. Možda nam i sve to objašnjava da kad Gjalski u svojim novijim djelima, prije svega u romanima, opet slika tipove hrvatskog plemstva, pojavljuju se drugačije motivirani junaci kod njega a odnos njihov prema Mađarima ima nove karakteristične crte.

3.

Među junacima Gjalskijevih djela od Živka Narančića (*U noći*) do Tivadara Blagaychicha (*Osvit*), možemo konstatirati da je protagonist romana *Osvit* Narančić junak koji je pristaša strossmayerovih ideja i težnja. On je europski obrazovan čovjek, njegovo političko shvaćanje suzdržano, lišen svakih pretjerivanja i krajnosti, on ima racionalni životni program. Već na početku romana upoznajemo onaj milje koji je njegov duhovni i materijalni "hinterland" i koji je izvor uravnoteženosti, koji izvor goji duhovne i političke težnje i namjere mladog intelektualca. Soba Narančića "[...] je svjedočila da stanar njezin nalazi užitka i naslade u lijepu smještaju stvari i pače nastoji u pokuštvu svom dati izraza nekoj misli, nekoj harmoniji i iskazati priznanje svojim ljubimcima iz duševnoga svijeta. Uza to je provirivala iz svega ljubav njegova k plemenitoj onoj udobnosti koja duhove ne umara nego ih uzdiže, i koja uvijek prati civilizaciju i nije drugo nego izljev civilizacije. Velike fotografije i litografije najboljih Rafaela, Tiziana, Michelangela, Matejka i Čermaka, što su visile po stijenama u jednostavnim ali ukusnim crnim okvirima, davale su sobi nešto plemenito i otmjeno, pridruži čovjeka u sfere vječne harmonije i savršene ljepote."²⁰

Interijer sobe, uz pokuštvu, obogatili su "poprsje lica Goetheova" i na stijeni "vidio si portrete svih velikana iz umnoga svijeta." Gjalski daje ovdje bogati katalog ovih "velikana" koji je pregnantna reprezentacija svestranosti Narančićeve naobrazbe: "Uz Voltaireovo duhovito lice bila tu dobrostiva glava Ivana Turgenjeva, toga najuspješnijega biča volterijanaca, zatim klasične ljepote lik lorda Byrona, dalje pronicavi umni lik Strossmayerov, uz njega plemenita glava grofa Széchenyija, preporoditelja svoga naroda; dalje ondje Preradović, Alfred de Musset, Lorenz von Stein, Adolf Thiers, Leon Gambetta, slavni Skobeljev, Victor Hugo, Gustav Flaubert, lavlja glava Alfonsa Daudeta, uz njega krasni simpatični obraz Ljudevita Gaja, zatim Palacký, Mickiewicz, Franjo Marković, Shakespeare, Leon grof Thun, Lav grof Tolstoj, Petar Veliki, Petar Zrinski, Krsto Frankopan, Stanko Vraz, Zmaj Jovanović, ban Jelačić, Nikola knez crnogorski, Ivan Trnski, Emilio Castelar, Giuseppe Garibaldi, Franjo Deák, a uz njega tek nešto sarkazmom zaoštreni lik Antuna Starčevića, dalje Franjo Rački, Mihovil Pavlinović i drugi odabranici ljudskoga roda. Na suprotnoj su stijeni visile štrandlove fotografije hrvatskih okolica, gradova i gradina, pod njima pravi hrvatski lik Ivana Kukuljevića, te marljive pčele koja je u trag ušla prošlosti svega ovoga kamenja. – Nad posteljom visila je velika kopija Van Dyckova Hrista."²¹

²⁰ Ksaver Šandor Gjalski, *U noći. Za moj životopis*, PSHK Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1962, str. 56-57.

²¹ Isto, str. 57.

U ovoj atmosferi ovaj mladi čovjek udubio se u djela A. H. C. Careya i Goethea: čita knjigu *Principales of political economy* onoga prvoga i Goetheova *Fausta* što znači da je imao dvostruki životni program. S jedne strane spremio se za ulogu ekonomskog vještaka (eksperta) a s druge za europeizaciju hrvaskog duhovnog života. U tom smislu on je bio pored poznavatelja strossmayerovih težnja i pristaša svih onih duhovnih i političkih velikana svoga vremena koji su bili Palacký, Garibaldi, István Széchenyi odnosno Ferenc Deák, koga su Mađari od 1867. godine uvijek apostrofirali kao "a haza bölcse" (mudrac domovine). Ova Narančićeva duhovna panorama naravno bila je nijansirana i s onim predstavnicima europske i hrvatske kulture kao što su, recimo, Victor Hugo, Flaubert, odnosno Ljudevit Gaj, Nikola knez crnogorski ili upravo Ante Starčević ili Franjo Rački. Sve to je nedvojbeno izražavanje strossmayerovih ideja i težnja. Naime Narančić je uvjeren da zasja "jednom u sve strane luč prosvete, znanja [i] uluđenosti."²² Obećanja svega toga predstavljaju takove osobe kao Nikola knez crnogorski, Jovan Jovanović Zmaj, Đura Daničić sa strane Srba i Šenoa, Trnski, Kukuljević, Marković sa strane Hrvata. Ova tolerancija prema Srbima i možemo reći i prema Mađarima postojala je u doba kada je i s jedne i s druge strane suprotstavljanje spomenutih naroda bilo u punom jeku. Ne zaboravimo, roman je bio napisan 1886., tj. u početnim godinama vladavine Khuena-Héderváryja. Narančićevi nazori i njegov politički stav će biti čitateljima potpuno razumljiviji u kontekstu romana. Sve to će nam potvrditi ovaj karakterističan odlomak u kojem će Narančić upozoriti glavnog protagonista romana, tj. Kačića, koji zanemaruje svoje studije i privržen je sumnjivim osobama kao Jelenčiću ili Puškariću: "Ali pamti! Danas ja žalim, poslije bit će tebi žao. Uz Jelenčića naviknut ćeš se [...] da nitko ti neće biti dosta velikim, dosta iskrenim patriotom osim tebe samoga, Jelenčića i Bolića; deklamovat ćeš mnogo o velikoj Hrvatskoj, za volju politike bit ćeš i klevetnikom i lažljivcem i prostakom. A vrijeme će letjeti, i ti ga nećeš upotrijebiti da nabereš znanja i snage, pa da se oboružáš onim jedinim oružjem kojim se može za Hrvatsku raditi. Najbenavije tele moći će ti na najluđi način vrijeđati Hrvatsku, najbesramniji izdajnik moći će svojim prodanim razlozima protiv Hrvatske griješiti; a ti ćeš morati šutjeti jer će ti manjkati umno oružje, ili ćeš svoje neznanje sakriti u prostu viku. A onda doći će svagdašnje potrebe, i bez znanja, lišen idealna poleta, ti ćeš morati segnuti za onim što će ti biti najbliže, možda ćeš upravo uz Jelenčića i Puškarića tražiti jasle, što ih netom spomenu, da se nahraniš. Strašno!"²³

Ovo Narančićevo proročanstvo ispunilo se. Na kraju romana Kačić postaje žrtvom političkih manipulacija bivših "prijatelja", Jelenčića, Bolića i Puškarića. On je u tom njegovom katastrofalnom trenutku bio "intelektualac" bez svake egzistencije, bez diplome, koji je gubio i svoju vjeru i koji je zaključio svoju faustomefistovsku pogodbu, postao je podanik one vlasti protiv koje se borio. U vezi s zaključkom romana s razlogom piše Krešimir Nemeč da se u ovom svom djelu Gjalski htio obračunati s aktualno-političkim idejama, odnosno sa svojim mladenačkim uvjerenjem i sve to je u stvari bila negacija pravaškog radikalizma i manifestacija angažiranosti za strossmayerovske ideje.

²² *Isto*, str. 106.

²³ *Isto*, str. 108.

Budući da je Gjalski napisao roman s namjerom da pokaže čitateljima svoga vremena širok spektar suvremenog hrvatskog društva, nacrtao je i u liku Krnjetića i mađaronski tip Héderváryjeva doba.

Gjalski majstorski je komponirao onaj dio radnje romana u kojemu poznajemo Krnjetića. Crtanje okoliša pouzdano je i motivirano doživljajima života zagorske plemićke stvarnosti. Slavonski plemićki milje za njega je "davna hrvatska prošlost", krajolik i ovdje, kao u Zagorju, pun je turgenjevskih reminiscencija, unatoč neistovjetnim političkim mišljenjima stari plemići su dobri prijatelji. Riječ je o Kačićevu ocu i o njegovu susjedu Krnjetiću. Dok mlađi Kačić, kao pristaša pravaške politike, ne može prihvatiti ni očeve panslavističke i ilirske ideje, ni Krnjetićeve mađaronske stavove, dotle stari Kačić i Krnjetić, iako vatreno polemiziraju o svojim stavovima, ipak mogu zajedno "slatko jesti i silesiju vina popiti, a lica im se tek rumene."²⁴ Tako možda neće biti pogrešna hipoteza s naše strane ako tvrdimo da arhetip ove radnje među ostalim možemo označiti u pripovijesti "Starci" iz knjige *Pod starim krovovima*. Polemika tamo između Benjoša i ostalih junaka pripovijetke (osobito Battorycha) ostaje još u patrijarhalnim okvirima kad jedan (Benjoš) brani svoju ilirsku ideju a drugi (Battorych) konstitualnu tradiciju Hrvatske, ali svi se slažu u tome da je prestanak "slobodne varmeđije" u njihovu životu najveća tragedija.

Odnos starog Kačića i Krnjetića već je drugačiji. Kad ovaj drugi gostuje kod starog Kačića, njihova diskusija izražava i suvremenu političku situaciju u Hrvatskoj: tj. konfrontaciju vlade i političke opozicije, različitu političku angažiranost pojedinih grupa plemstva. U tom kontekstu Krnjetić se pojavljuje kao predstavnik mađaronstva. On "govori u čistoj kajkavštini, nepomiješanoj ni sa ciglom štokavskom riječi." Mladom Kačiću, "komu bijaše kajkavština zazorna i neugodna, sada se svijdela u ustima ovoga starca."²⁵ Krnjetić kao npr. i Battorych i nekoliko njegovih prijatelja "slavi [...] dobra stara vremena kad si se mogao za cvanciku do sita najesti i napiti i još »drobiša« iz nje dobiti [...]"; "[...] kad je i seljaku i građaninu i gospodinu bilo dobro, te se smio duhan saditi, sol se gotovo badava dobivala, a 'štibra' nikakva ili posve neznatna plaćala."²⁶ Ove posljednje riječi već asociraju i stalnu "opoziciju" Czinteka koje je u svojim parnicama i prosvjedima protestirao protiv "štibra" i ostalih zakona nova vremena. Već u ovom odlomku karakterizacije Krnjetića pojavljuje se sloj ironije i satire što će naglasiti i niz aluzije u tekstu, tako npr. da Krnjetić u svojim rečenicama "miješa katkad koju mađarsku riječ", zatim da "sinove je krstio" Attilom i Árpádom a "kćeri mu ime Šarolta". Doznajemo osim toga i to da svaki njegov sluga dobio je mađarsko ime, tako npr. od Josipa načinio je Jožija, od Imbrića Imreja, od Franceka Ferenca, čak od jednoga "poznatoga rodoljuba i narodnjaka" Ivana K. učinio je Jančija.

Krnjetić svoju simpatiju prema Mađarima katkad izražava i emocionalno. "Kad čuje samo štogod mađarsko, obliju ga suze od tronuća" i kad se govori o književnosti i netko hvali Goethea, on mađarski kaže: "Ördög teremtette, olyan nincs" [vrag ga stvorio, ništa novo] pa produži hrvatski: "čitajte Petőfija i Eötvösa" – barem on nikada nije čitao ni Petőfija ni Eötvösa. Povodom instalacije bana Raucha "[...] dao

²⁴ *Isto*, str. 236.

²⁵ *Isto*, str. 234.

²⁶ *Isto*

u slavu povratka starih vremena osam dana pucati iz mužara i kresove paliti, dok mu nije izgorio čitav jedan hambar sa svim prirodom one godine."²⁷

Staromodna plemićka atmosfera karakterizira i njegovu kuriju koja je stajala "usred ogromna voćnjaka [...] na jedan kat s otvorenim visećim hodnikom i krovom pokritim daskom."²⁸ Sjećamo li se slične su slike zagorskih kurija u pripovijestima knjige *Pod starim krovovima*, pa još u tolikoj mjeri da čitajući sljedeće rečenice, odmah asociiramo na opis dvoraca Battorycha ili Benjoše: "Dva jablana visoko se u zrak uspinjala kraj ulaza u dvorište. Pred kućom bijaše zasađen cvjetnjak. Čitav niz oleandera u drvenim posudama protezao se do kućnih vrata. Tri stabla naranča i limuna bijahu smještene uza zid, uz koji su se dizale smokve." Kad mladi Kačić stigne Krnjetiću u posjet, stari gospodin pozdravlja ga latinski i mađarski: "*Servus humillimus, domine amice! Jó reggelt, adjon Isten!*" (Dobro jutro, daj bože.) Interijer sobe opet je primjer mađarofilstva i jedan od tipičnih sredstava karakterizacije kućevlasnika: "Dok je stari Krnjetić Krešimiru pripovjedaio da mu je sin Árpád namješten u Pešti kao ministerijalni perovođa, a sin Attila kao honvedski konjanički časnik u Debrecinu, promatrao je Krešimir zidove sobe, jer su mu oči zapinjale o slike. Bijahu to sami portreti mađarskih znamenitih muževa: Kossuth, Batthyany, Bem, Damjanić, Deák; nešto dalje bitka kod Bijele Crkve, zauzeće Budima, zatim slike Andrásyjeve ministarstva, bana Raucha, kardinala Mihalovića, krunidba god. 1867. – a nigde ni traga kakvoj slici hrvatskoj."²⁹

Među ovim kulisama živi Krnjetić sa kćerkom svojom, Šaroltom, koja govori mađarski "kak prava Mađžarica" i koja poslije ručka "dok muškarci" piju crnu kavu, sjedne "[...] za glasovir i odigra nekakav burni, požudni čardaš" a otac njezin "[...] uzme se po načinu plesača hvatiti objema rukama za glavu, tući se po bedrima, mahati po zraku i čitavim gornjim tijelom podavati se ritmu strasne, razbludne glazbe."³⁰ Poslije čardaša Krnjetić "zaneseno uvikne" mađarski: "Éljen a haza!" (Živjela domovina!) i zamoli Šaroltu da zaigra i *Szózat*.³¹

Inače Krnjetić je uvjeren "[...] da Hrvatima budućnost sigurna samo u slozi s Mađžarima" i ako barem neko vrijeme i on sam sumnja o tom, ipak ozbiljno misli da ako Mađari Hrvata "[...] nisu u stara vremena kroz osam stotina godina mogli pomadžariti i oteti [...] municipalna prava, još manje će moći sada."³²

Reakcija mladog Kačića je razumljiva: njemu ovaj starac bio je smiješan i "[...] u sebi odlučio da je skrajnje vrijeme 'otvoriti ljudima oči.'"³³ On s primjerima iz suvremenih hrvatskih oporbenih novina odnosno "iz spisa pravaške stranke" tvrdi Krnjetiću da Ugarska uopće ne gleda hrvatske interese nego samo svoje. Slavonski kraj npr. će propasti zbog toga – kaže Kačić – jer ne dobiva željeznice; od svake hrvatske "porezne forinte ide pedeset pet novčića" k Mađarima; Drava i Sava je neuređena; hrvatske ceste su zapuštene; "učine se takve carinske pristojbe" da

²⁷ *Isto*, str. 236-237.

²⁸ *Isto*, str. 238.

²⁹ *Isto*, str. 239.

³⁰ *Isto*, str. 240.

³¹ *Szózat* je budnica pjesnika mađarske romantike, Mihályja Vörösmartyja, koja se pjeva u Mađarskoj do danas kao druga himna.

³² Ksaver Šandor Gjalski, *n. dj.*, str. 241.

³³ *Isto*, str. 240.

hrvatsko "vino ne može s mađarskim podnijeti utamice, makar mnogo bolje"; po tarifama "je najdaljnjim krajevima Ugarske prijevoz do mora jeftiniji, nego najbližim hrvatskim predjelima što se prostiru gotovo uza žal Adrije."³⁴

Krnjetic poslušavši sve to još uvijek ostaje pri svojim mađarskim stavovima dok na kraju jedna tragična vijest koja ga se tiče osobno, promijeni njegovo gledište. Izenada dobije "brzjav da se je sin sestre [...], mlad željeznički mjernik, ubio iz očajanja, jer ga je državna uprava, preuzev jednu željezničku prugu u Hrvatskoj, otpustila zbog neznanja mađarskog jezika iz službe, a drugo mjesto baš nigdje nije mogao dobiti, te se tako već dugo vremena borio gotovo bijedom."³⁵ Kad je Krnjetic pročitao brzjav, skrhao se pod teretom ove vijesti i vikne: "Prav su imali [...]. Neću više niš da znam za tu dragu braću [...]."³⁶ I od toga trenutka Krnjetic govori štokavski i gledajući na sliku Kossutha Lajosa klikne da "živjela velika Hrvatska!" i "jos iste večeri bio je taj lik skinut, i Krešimir morade tvrdo obećati da će mu još sutra donijeti sliku Kvaternika."³⁷ Dakle stari gospodin postaje pristaša pravaške politike i kćerku svoju naziva već Dragicom a ne Šarlotom i od tada ona više ne svira mađarski čardaš nego hrvatske pjesme iz Kuhačeve zbirke koju je njezin otac odmah naručio.

Preokret Krnjetića nije iznenađan, u poznavanju suvremene hrvatske političke situacije čitatelj će prihvatiti sve to ali istodobno mora konstatirati i to da mu je pisac ovaj put ostao dužan jer kauzalno ne opravdava poprilično motivirani opis preokreta i tako se sve to čini kao jedna laka scena iz neke operete. Istina je da Krnjetića pisac ne slika kao čovjeka koji ima čvrsti svjetonazor i obrazloženo čvrsto političko uvjerenje, ali usporedimo li njega kao karakter s njegovim rođakom iz galerije karaktera Gjalskoga, tj. sa Czintekom, moramo potvrditi da je ovaj drugi mnogo više motiviran karakter nego Krnjetic. Kad čitatelj upoznaje Czinteka, on je već svršen karakter sa svim svojim provincijalnim manirima i svojstvenostima. Poslije ekspozicije pripovijetke Gjalski nam retrospekcijom pokazuje njegov odgoj, njegovu trenutnu egzistenciju i postupno razlaže ostale crte njegove ličnosti. Čitatelj više puta dobiva informacije o njegovoj "angažiranosti" za stare zakone s jedne, za Mađare i o njegovoj opoziciji protiv suvremenosti s druge strane. U okviru razvoja radnje pripovijetke korak po korak se formira krajnja katastrofa Czinteka, totalna egzistencijalna i moralna propast: "perillustris ac generosus dominus Ermenegildus Czintek de Vuczja Goricza et cetera", "najveći protivnik sviju poreza, štempela i pristojba, probudi se jednog skorog jutra kao privremeni kr. Državni porezni ovrhovoditelj."³⁸

4.

Među junacima *Osvita* Lacika Kotromanić, Ferdinand Bijenički i osobito Tivadar Blagaychich su mađarofilski tipovi. Sva trojica su nesporni simpatizeri Mađara i mada u kontekstu radnje igraju samo sekundarnu ulogu oni su ipak važne

³⁴ *Isto*, str. 242.

³⁵ *Isto*, str. 243-244.

³⁶ *Isto*, str. 244.

³⁷ *Isto*.

³⁸ Ksaver Šandor G j a l s k i, *Pod starim krovovima, n. izd.*, str. 261.

ličnosti s gledišta razvoja glavnog junaka, Ivana Kotromanića. Gjalski posredstvom njihovih mentaliteta aludira na mađarofilski "sloj" hrvatskog političkog života i društva u vrijeme ilirizma. Mislimo da neće biti zabluda ako tvrdimo da oni baš zbog toga imaju u kompoziciji romana simboličko značenje. Mogli bismo reći da oni djelomice predstavljaju i jedan dio provincijalnog hrvatskog društva. Odmah na početku možemo spomenuti da je karakterizacija ovih likova (osobito Bijeničkoga) mnogo slojevitija i vjerojatnija nego opis glavnog junaka romana Ivana Kotromanića. Naravno ni u ovom slučaju nećemo naći opširno psihološko crtanje duha, ali ponajviše deskriptivno crtanje karaktera je pouzdano. Rekli bismo da su oni u romanu utjelovatelji tzv. croatohungarističkog identiteta.

O Lacici Kotromaniću čitamo prvi put u dvanaestom poglavlju romana i doznajemo da je njegova žena grofica i on hoće da bude magnat. Budući da nemaju djece, njegov nasljednik je njegov sinovac Ivan Kotromanić. Uvjet nasljeđivanja je da Ivan mora uzeti ženu koja dolikuje njegovu društvenom rangu i raskinuti veze s ilirskim pokretom. Ivan naravno sve to neće prihvatiti ali unatoč svemu stari Kotromanić daje mu stan u svojoj palači u Požunu kad Ivan boravi tamo povodom sabora. Mladi Kotromanić naravno i tu dalje kontaktira s ilircima prijateljima i dalje sudjeluje u djelatnosti pokreta. Lacika još jednom moli svoga sinovca da raskine te veze i da se oženi i da gospodari imanjem u Batanu. Budući da Ivan ni ove zahtjeve Lacike neće ispuniti, stari gospodin "[...] poklonio je za mađžarski muzej i za akademiju preko pet tisuća dukata"³⁹ i razbaštinio je Ivana.

Gjalski vrlo jezgrovito slika svog junaka ali i ova kratka karakterizacija ima simbolično značenje. Lacika Kotromanić je onaj tip hrvatskog plemstva kojemu je mnogo stalo do toga da bude član aristokratskih krugova, tj. magnata. Šteta da ga Gjalski nije formirao u opširnijem kontekstu.

Relativno mnogo složeniji tip je u ovom romanu Ferdinand Bijenički. Već sam narativni opis svojstvenosti njegova karaktera, kao indirektno sredstvo karakterizacije, aludira na jednoliku ozbiljnost njegove ličnosti. Ovdje nema ni traga ironije i satire sa strane pisca. Bijenički je karakterističan lik predstavnika plemstva banske Hrvatske. Iako u romanu ima samo epizodnu ulogu, ipak je pouzdan karakter. U mladosti bio je odvjetnik u križevačkoj županiji, zatim ravnatelj na posjedničkom gospodarstvu u Gornjoj Ugarskoj. Kao pošten i marljiv službenik kao poklon dobio je od njegova gospodara lijepo imanje u Hrvatskom Zagorju. Njegov stariji sin već se osamostalio, kćeri njegove su bile udate ali imao je još i dvanaestgodišnjeg sina Juricu. Jurica je bio "živi đavo" koji je teško trpio disciplinu. Bijenički poslao ga je k svojim rođacima u Primorje, a kasnije dao ga je u plemićki konvikt, nadajući se da će tamo dobro učiti. Bijenički se varao jer je Jurica jednog dana utekao. Naime zbog nekog zlodjela bio je zatvoren u "karcera". Otac tada riješio je poslati ga na školovanje u Ugarsku. "Želio je svakako da bi ga dao u latinske škole u koji obližnji mađžarski grad, u Kanižu ili Subotište ili Pečuh, da nauči mađžarski. Ne samo što je u tom slijedio sveopći običaj, koji je do konca osamnaestoga vijeka vladao u odgoju hrvatske mladeži, nego je kod njega još posebice odlučivala vjerna ljubav, što ju je u srcu nosio za Ugarsku i za mađžarski

³⁹ Ksaver Šandor G j a l s k i, *Sveukupna djela*. Svezak I. *Osvit*. Tisak i naklada St. Kugli. Zagreb, bez godine, str. 264.

narod. On je želio, da mu se sin upozna i s domovinom i s jezikom ustavne braće. Bio je Bijenički svoje vrste romantik, koji je ljubio prošlost i njene tradicije. Zato je sa sinovskom vjernošću ljubio 'konstituciju ugarsku i sjedinjena kraljevstva pod sv. Krunom', a muževna i odlučna borba mađarskoga naroda protiv bečke vlade zanosila ga udivljenjem, hranila ga pouzdanjem i žarila u srcu plamenu ljubav za mađarski narod. On je dakle mislio samo da radi za boljak svoga sina, ako ga što prije dade u one krajeve."⁴⁰

U navedenu narativnom tekstu romana pored karakteriziranja Bijeničkoga čitatelj uočava i neke sociološke aluzije i činjenice u vezi s običajem hrvatskog plemstva s kraja osamnaestoga i početka devetnaestoga stoljeća. Naime kad Gjalski piše da školovanje hrvatske plemićke mladeži u mađarskim gradovima (u Kaniži, u Subotištu ili u Pečuh) stvarno je bio "sveopći običaj" u sjevernoj Hrvatskoj spomenuta doba, u stvari on se oslanjao na povijesnu stvarnost. Poznavateljima hrvatske književnosti doba romantike poznato je da više od velikana hrvatskih preporoditelja bili su đaci u spomenutim gradovima. Samo nekoliko primjera. Ljudevit Vukotinović Farkaš studirao je u Kaniži, Ivan Mažuranić u Subotištu, August Šenoa u Pečuhu. Kao neobičan primjer bismo mogli spomenuti studije Nikole Skrleca koji je bio student prava daleko od hrvatske-ugarske granice, tj. u Gornjoj Ugarskoj u Egeru u biskupskoj pravnoj akademiji krajem osamnaestoga stoljeća.

Što se tiče "sinovske vjernosti" "konstituciji ugarskoj i sjedinjenom kraljevstvu pod sv. Krunom" staroga Bijeničkoga, pak ta sklonost u slučaju velikana ilirizma već naravno nije bila prihvaćena. Mada je pored svega toga činjenica da je spomenuto hrvatsko plemstvo stvarno s istom namjerom poslalo svoju djecu, osobito sinove, u škole navedenih mađarskih gradova. I ako je to činjenica, onda Gjalskijevu sliku Bijeničkoga možemo smatrati kao simboličko izražavanje mentaliteta i predstavnika ovog sloja hrvatskog plemstva. Drugim riječima Gjalski je u tom slučaju modelizirano pokazao taj sloj hrvatskog plemstva koji je bio još uvijek u danima ilirskog pokreta pristaša "konstitucije ugarskog i sjedinjenog kraljevstva pod sv. krunom".

S gledišta karakterizacije Bijeničkoga ne smije se zanemariti polemika Bijeničkoga i Kotromanića o težnjama jezične mađarizacije kad ovaj drugi navodi primjer kalačkog biskupa Patačića koji je bio "odrođeni Hrvat" ali ipak njegov "[...] pastirski štap zamijenio pandurskom batinom i u nekoliko godina s pomoću toga gramatikalnog sredstva pomadžario polovinu svoje biskupije."⁴¹

Bijenički očividno je priseban partner Kotromanića u polemiji. On mirno reagira na argumente Kotromanića primijetivši da su sve to izmišljotine i počne novu diskusiju o pitanju jezičnih reformi ilirskog pokreta. On je uvjeren da je sve ono što se desilo oko jedinstvenog narodnog književnog jezika i nacionalne svijesti, tj. identiteta, manipulacija bečkog dvora koji tako hoće porušiti osamstogodišnje prijateljstvo Hrvata i Mađara. Ova polemika se brzo proširi i dođe do preokreta kad Žutković već samoga Janka Draškovića napada. "Morao sam se smijati – kaže Žutković – kako ono govorio mile lale, o, taj dragi narod – i što ti ja znam. A pitam ja, gdje on je bio, dok je imao novaca, – ha? Onda je dao potaracati čitavu jednu

⁴⁰ *Isto*, str. 196.

⁴¹ *Isto*, str. 197.

parišku ulicu i tako potrošio hrvatski novac. Dašto, sada kad nema više jaspre za Pariz, e, onda daj budi patriota, onda mili narod! Ha! ha! ha! Samo da smutnje pravi. A valjda zna zašto, kao i onaj, ko ga šalje. Ta poznat je on prijatelj i sa erchercogima."⁴² Kotromanić "na te osvade plane [...] kao ranjen lav" i odbija ih isto tako i mnoštvo sudjelovatelja ove diskusije te je sada i Bijenički protiv Žutkovićeovih osvada. Piščevo stanovište je tu jednoznačno: Gjalski očevito htio je formirati u liku Bijeničkoga tip bez krajnosti i u tom smislu stari plemić će biti manje-više reinkarnacija Battorycha. Kako Battorych tako i Bijenički je čuvar konzervativnih konstitucionalnih tradicija Hrvatske i ne samo na političkom terenu nego i u svakodnevnom životu. Potvrđuje nam to i još jedna novija situacija radnje kad je Kotromanić stigao u Zagreb povodom hodočašća dana Svetog Stjepana. U restoranu sreo je Bijeničkoga koji "[...] ga odmah stao ispitivati o saboru, najviše se zanimajući za glasovitoga govornika, Széchenyija, člana konzervativne stranke u saboru."⁴³ Gjalski zanemaruje odgovor Kotromanića i umjesto saopćenja odgovora pripovijeda kako će pričati Kotromanić o povoljnim vijestima Gajevih uspjeha u Beču u vezi s tiskanjem ilirskog lista. Bijenički u Gjalskijevoj kratkoj interpretaciji ovako reagira na ove informacije: "[...] Gajevu vijest o dozvoli primio je sa zabrinutim izrazom u licu i nezadovoljnim kimanjem glave: – Timeo Danaos et dona ferentes! – šapne kao za sebe i okrene se [...] mrmrljajući u bradu: vrag je Beč – vrag je Beč! – Više se nije upletao ni u kakav razgovor."⁴⁴ To će biti u njega početak stanja pasivne rezistencije prema predstavnicima jezičnog i narodnog pokreta.

Nedvojbeno u romanu *Osvit* najbolja karakterizacija je Blagaychicheva. Tivadar Blagaychich već u ekspoziciji romana dobiva posebnu ulogu. Moglo bi se reći da kad se pojavljuje na sceni, odmah skreće pozornost na sebe. Očevitna je njegova elegancija ali isto tako ponašanje *dandyja*. S Madlenom razgovara francuski, kasnije ironizira s latinitetom nekih starijih hrvatskih gospodina, čak i provocira Ivana Kotromanića kad mu kaže: "Kuda spectabiles ac perillustres dominationes vestrae" i ne čekajući odgovor, odmah produži još provokativnije: "zar ti zbilja kakvu propagandu činiš za naše Totove?"⁴⁵

U drugom društvu govori o tome da se u Zagrebu sprema velika demonstracija protiv mađarskog jezika kao službenoga, u kojoj demonstraciji će sudjelovati i Ivan Kotromanić, glavu kojega su napunili neki Srbi i Slovak Jan Kollár sa svakojakim krivim nazorima i tako je postao pristašom pokreta narodnog jezika.

Jedna od sljedećih situacija radnje romana je instalacija novog bana što je istodobno prigoda političkih agitacija i demonstracija. Na ulicama u šatorima se jede i pije, a ne samo prosti narod, nego i "gospoda i bolje građanstvo". Tamo su i Kotromanić i Blagaychich, svaki sa svojim prijateljima. U društvu Blagaychicha je i profesor Lugoši, mađarski službenik cenzorske kancelarije i još nekoliko mađarskih pravnik. Lugoši je provokativno "zagundao nekakvu porugljivu mađarsku pjesmu na Totove." Slušavši mađarsku pjesmu, prijatelj Kotromanića, Cerović, zapjeva kajkavsku narodnu pjesmu. Blagaychich, rugavši se Kotromaniću

⁴² *Isto*, str. 198-199.

⁴³ *Isto*, str. 268.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ *Isto*, str. 60.

i njegovim prijateljima, kaže da kajkavska pjesma "baš je kao u Bačkoj, kad slijepci pjevaju." Kotromanić ponosno reagira na to: "Ali molim te, da ne zaboraviš, kako su ove sljepačke pjesme uznijele Goethea, da ih prevede. Nisam još slušao, da bi se tvojim mađžarskima iskazala ista čast."⁴⁶ Ovu prepirku slijedi dvoboj u kojem će Kotromanić biti teško ranjen.

Ova afera između dva protagonista, uz privatni raskorak, ima već općenito, čak moglo bi se reći i nacionalno značenje. Gjalskijeva interpretacija ovog nesretnog događaja već to sugerira da je Kotromanić spreman i krvnu žrtvu ponijeti u interesu njihovih nacionalnih stavova i ciljeva. Sjećamo li se, Kotromanića će tijekom dugog njegovog ozdravljenja njegovati lijepa Madlen, koja baš ne uvažava Ivanovu angažiranost za narodni pokret, čak i drži smiješnim da njegov ljubavnik hoće da se "seljački neizobraženi jezik" digne na rang književnog jezika. Sve to će tjerati Kotromanića da rješava svoju dilemu: uzeti za ženu Madlen ili ostaviti nju i vatreno se boriti za nacionalne ciljeve. Ivan odluči ostaviti ženu.

Promatrajući aferu Kotromanića s Blagaychichem, već možemo uhvatiti ovu nesretnu, skoro tragedijom završavajuću konfrontaciju kao katalizu rješenja dileme Kotromanića.

Poslije ovih događaja, s Blagaychichem ćemo se sresti opet na kraju romana. U blizini Kamenitih vrata Blagaychich s prijateljima odmjerava ishode Gajevog ilirskog lista. Jezgra njihovih diskusija i predmet njihovih razgovora su i Gajeve bečke veze. Sada Blagaychich u dužem monologu izlaže svoje nazore u vezi s pitanjem hrvatskih narodnih težnja. Ako se na početku romana slavio njegov neosporan umjetnički dar, koji je pozitivno motivirao njegovu ličnost ali pored toga odbojna je bila njegova kavgadžijska narav, sada, na kraju romana, možemo konstatirati njegovu ozbiljnu informiranost u pitanju bečke-ugarske-hrvatske konglomeracije. Evo njegove analize suvremenih političkih odnosa: "Uh, vidim ja dobro prst bečke švarcgelbske kamarile! Nastoji svima sredstvima, da nam otme slobodnu našu domovinu, da razori sigurno ognjište slobode i napretka, što ga moćna, složna i jaka Ugarska pruža. Zatvaranjem naših rodoljuba, progonom mladeži, podmićivanjem naših sudaca ne može utrnuti zapaljenu luč ugarske slobode i ustavnosti, ne može mađžaronskomu srcu oteti i iščupati ljubav za neodvisnošću i mržnju na bečku tiraniju; – eh, – onda daj plaši i ubijaj nas s pomoću podčinjenih narodnosti, daj u njima nadi sredstvo, da se ne može razviti jedna črvsta i složna mađžarska domovina! Eto – to je Gajev uspjeh! Zato neka bude uz mađžarski jezik još i hrvatski na svijetu, – zato neka Slovaci pomišljaju na nekakvu svoju književnost! [...] Tivadar krenuo je dalje i nastavio svoj razgovor kao dosad. Njegov je glas kod toga drhtao od razjarenosti i strasne boli. Krasne crte lica njegova bile su nategnute i oči plamtjele. On je uistinu silno trpio. Velika njegova ljubav prema mađžarskom narodu i onomu silnomu cilju, da bude od Karpata do Adrije jedna silna država, osigurana i učvršćena jednim jezikom i jednim političkim narodom, a vjerna zaštitnica slobode i ljudskih prava, ta njegova ljubav silno je trpjela radi Gajeva uspjeha, a u svojoj ogromnosti i u plamenoj želji, da se ciljevi njeni oživotvore što prije, nije pitala za tezulju pravednosti. U posljednje dvije godine boravio je glavno u društvu vatrene mađžarske mladeži. Bartol Szemere, Sava Vukovics, Ferenc Pulszky, Ladislav Décsey i genijalni Lacko Lovassy bijahu

⁴⁶ *Isto*, str. 124.

mu najbliži drugovi. I on je zajedno s njima nastojao, da se je netom osnovalo omladinsko društvo 'Társalkodási egyesület' s programom: 'da se šire ljudska prava'. Ono se je od prvoga početka smjelo i junački oprlo tamnomu vladanju Metternichova sustava, a živo uznastojalo, da se želje mađarskog naroda ostvare.

– A sada nam dolaze takve zapreke, – takva sirotinja, takovi Totovi, – pa da nam kvare posao – posao slobode! – I ta kratkovida bečka uprava ne vidi, da se igra s vatrom, jer mi dobro znamo, u čije ime napokon Gaj radi i da se oko njega čuje zveket rubalja. Ah, bar da pita prije taj mudri gospodin Metternich!"⁴⁷

U navedenom odlomku romana ima jedna rečenica koja jasno izražava najjezgrovitiji element Blagaychicheva političkog stava. Ta rečenica dokumentira da je on pristaša tzv. Velike Ugarske koja je "od Karpata do Adrije jedna silna država, osigurana i učvršćena jednim jezikom i jednim političkim narodom." Ta utopistička ideja u Gjalskijevoj interpretaciji dolazi od prijateljskih krugova Blagaychicha. Naime – čitali smo – on u posljednja doba "boravio je glavno u društvu vatrene mađarske mladeži", družio se s Bartolom Szemereom, Savom Vukovicsem, Ferencem Pulszkyjem, Ladislavom Décsyjem i Lászlom Lovassyjem. Borio se s njima "da se šire ljudska prava" i pod utjecajem ovih političara i s njima zajedno "smjelo i junački oprlo tamnomu vladanju Metternichova sustava." Šteta je da Gjalski ne ide dalje u opisu ovih političkih težnja i ciljeva, među kojima ipak nije bilo najvažnije ostvarenje tzv. Velike Ugarske "od Karpata do Adrije." Stvarnost u tadašnjem mađarskom političkom životu bila je mnogo nijansiranija. Mađarska mlada politička inteligencija na saboru 1832-1836. npr. sa simpatijom bavila se poljskom oslobodilačkom borbom 1831.; borila se za oslobođenje kmetova i borila se za nezavisniji mađarski državni život. Među prvacima ovih težnja nalaze se i Miklós Wesselényi, István Széchenyi, pjesnik mađarske himne Ferenc Kölcsey i ovdje nastupa prvi put Lajos Kossuth i Ferenc Deák. Bečki dvor nije kasnio sa sankcijama. Wesselényi, Kossuth i Lovassy su dobili tešku kaznu, bili su zatvoreni u tamnicu. Wesselényi napustio je tamnicu kao strašno bolestan čovjek a Lovassy je poludio.⁴⁸

No, Gjalskijeva interpretacija i u ovoj formi svjedoči o korektnoj informiranosti i kompetenciji pisca. U kratkim njegovim rečenicama saopćava npr. takve važne aluzije na mađarske težnje za nezavisnost Ugarske, na protubečke akcije mađarske mladeži, na parnicu zbog nevjernosti protiv Wesselényija ili na uhićenje Lászlóa Lovassyja. U njegovoj interpretaciji mađarsko-bečki odnos pojavljuje se s historijskom objektivnošću.

I na kraju hoćemo li sažeti najvažnije elemente Blagaychichevog karaktera, mogli bismo to načiniti sa sljedećim ključnim riječima: *dandy*, umjetnička darovitost, protubečki i mađarofilski mentalitet, negacija hrvatskog preporodnog pokreta. Mogli bismo reći da je Blagaychich jedan od najsvestranije stvorenih karaktera romana *Osvit*.

⁴⁷ *Isto*, str. 271-273.

⁴⁸ Mátyás Ungel-Otto Szabolcs, *Magyarország története* [Povijest Mađarske], Gondolat, Budapest, 1976. str. 162-167.

5.

U uvodnim rečenicama ove studije, interpretirajući Krležine poglede o Gjalskom, primijetili smo da je on kao hrvatski pisac htio naći odgovor na neriješena politička i društvena pitanja u Hrvatskoj, i među ostalom, u odnosu Hrvata i Mađara. Spomenuli smo i to da je on u većini svojih romana i pripovijedaka dao uspješni estetski odgovor na postavljena pitanja. Kad smo fokusirali na mađarofilske tipove njegovih romana i pripovijedaka, odabrali smo ona djela koja su estetski na najvišem nivou svoga doba i prema shvaćanju hrvatske književne historiografije do dan danas. Zanimarili smo npr. roman *Za materinsku riječ* baš zbog toga jer ovo djelo od Matoša do današnjih interpretatora ocijenjeno je kao najslabije djelo Gjalskoga. Vrijedi sve to baš u slučaju karaktera romana. Kako je već Matoš potvrdio: pisac "u ovom romanu mjesto jednog reprezentativnog junaka izvodi cijelu legiju blijedih konvencionalnih osoba u stilu one Weingärtnerove slike."⁴⁹

Poslije ovog analitičkog pregleda mađarofilskih likova nekoliko Gjalskijevih romana i pripovijedaka čini nam se da je hrvatski pisac putem ovih karaktera znatno obogatio kolorit vjerne književne slike hrvatskog društva 19. stoljeća od preporoda do kraja vijeka.

FROM BATTORYCH TO TIVADAR BLAGAYCHICH: PRO-HUNGARIAN TYPES FROM
THE GALLERY OF CHARACTERS IN GJALSKI'S WORKS

SUMMARY

Pro-Hungarian characters have a special place amongst the characters of Gjalski's novels and short stories. Amongst them one finds supporters of Strossmayer's ideas, in addition to those who propagate the old constitutional alliance with Hungary but also supporters of Werbczy's rights. Gjalski characterizes them in a realistic manner and at certain points by way of satiric means of characterization.

KEY WORDS: *aesthetic value, characterization, pro-Hungarian feelings*

⁴⁹ *Mišli i pogledi A. G. Matoša. Izbor tekstova*, Indeks i objašnjenja M. Ujević, Naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1955, str. 107.

